

„TUDÓS KOLOSTOR, CSÖNDES KOLOSTORI KERTTEL”

*A berlini Magyar Intézet és a
Collegium Hungaricum története (1924–1944)*

AZ ALAPÍTÁS ÉS ELŐZMÉNYEI

Németországnak és Berlinnek a magyar tudomány fejlődésében betöltött rendkívüli szerepe közismert. A protestantizmus magyarországi terjedése következtében az 1520-as évektől a külföldet járó magyar diákok kedvelt célpontjai lettek a német – elsősorban a wittenbergi, a heidelbergi, a göttingeni, a hallei és a jénai – egyetemek. Az 1810-ben ezek mellé csatlakozó Berlin egyeteme már egy új típusú művelődési ideál szellemében született. Az alapító, Wilhelm von Humboldt az oktatás és a kutatás egységét hirdette, a tan szabadság és az egyetemi autonómia elvét vallotta, az állami ellenőrzést a lehető legszűkebb területre kívánta szorítani. Az európai felsőoktatási rendszert mindmáig meghatározó humboldti elképzelések alapján szervezett berlini egyetemre a 19. század folyamán egyre több külföldön tanuló magyar fiatal iratkozott be. A század utolsó negyedében már évente 30 és 50 között ingadozott a számuk. Az egyetem magyar hallgatókra gyakorolt vonzását Berlin birodalmi fővárossá válása (1871) és a nemzetközi tudományos életben betöltött, mindinkább növekvő, majd a századfordulón már vezető szerepe erősítette föl. 1895/96-ban itt kapott az egész további sorsára és szellemiségére ható indítást egy fiatal ember, aki később a két világháború közötti magyar kultúr- és tudománypolitika meghatározó személyisége s a berlini

Klebelsberg Kuno gróf (1875–1932), magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter (1921–1931), a két világháború közötti magyar kultúrpolitika – részben a klasszikus német tudománypolitikai elvek szerinti – megújítója, 1925 körül (Magyar Nemzeti Múzeum)

Collegium Hungaricum alapítója lett: Klebelsberg Kuno. Ő ugyan a saját költségén tartózkodott Berlinben, ám a dualizmus idején sok magyar vendéghallgató már állami ösztöndíjjal folytatott itteni tanulmányokat. Közöttük volt Gragger Róbert is, minden idők egyik legtehetségesebb magyar kultúrdiplomataja és tudományos menedzsere, Klebelsberg későbbi tanácsadója, társa és egyik legbuzgóbb támogatója.

Gragger 1910 októberétől egy teljes tanévet töltött Berlinben, s ugyanitt már 1915-ben magántanári képesítést kívánt szerezni magyar irodalomból. Az első világháború alatt

ti német–magyar „fegyverbarátság” következtében azonban a magántanárságnál jóval kedvezőbb pozíciót sikerült elnyernie. Graggernek a magyar nyelv- és történelem tanszék alapítására vonatkozó ötletét két berlini egyetemi professzor – Johannes Bolte és Max Roediger – is felkarolta. Az ő javaslatukra 1916. március 14-én tárgyalták az erről szóló indítványt a porosz képviselőházban. Bár a „magyarság iránti rokonszenv” ily módon történt kinyilvánítása csupán gesztusértékű cselekedet, azaz a szövetségesnek tett szinte kötelező (kultur)politikai lépés volt, ám a magyar kultúra és tudomány németországi megismertetése és fogadtatása szempontjából igen sokat jelentett e szándék gyors megvalósítása. A mindössze 29 esztendőes Graggert 1916. augusztusában – anélkül, hogy előtte habilitált volna – rendkívüli tanárrá nevezték ki Berlinben, s a magyar nyelv- és irodalom szeminárium már ez év novemberében megkezdhette munkáját. (Magyarország határain kívül ez volt az első magyar tanszék a világon. Korábban magyar nyelvet és irodalmat egyedül a párizsi Sorbonne-on oktattak. Itt 1902-től a magyar származású Kont Ignác hirdett magántanári előadásokat e tárgykörből, 1907 és 1913-ban bekövetkezett halála között pedig a magyar irodalomtörténet rendkívüli tanáráként működött.) Gragger rendkívüli ügyességét, szervezőképességét és diplomáciai érzékét bizonyítja, hogy kiváló német kapcsolatait kihasználva, a háborús viszonyok és az ebből adódó nehézségek közepette is fejleszteni tudta a tanszéket. Saját gyűjteményét is felajánlva gazdag könyvtárat hozott létre, 1917. novemberében megalakította a „Berlini Magyar Intézet Barátainak Egyesületét”, 1917. decemberében az addigi szeminárium Magyar Intézetté bővült, 1918. májusában pedig egy magyar lektorátust is föllállítottak. (Itt azután később olyan lektorok dolgoztak, mint Gragger utódja, Farkas Gyula vagy a kiváló irodalmár-költő Keresztury Dezső.) Igazi sikertörténet – egy világégés közepette ...

Az első világháború után ugyan már egyáltalán nem voltak olyan fontosak a tanszéket

1916-ban életre hívó politikai megfontolások – sőt, a két ország külpolitikája jó ideig más-más irányvonalat követett –, de a sikertörténet mégis tovább folytatódott. Ennek mindenekelőtt a két vesztes állam részben azonos problémái, húszas évekbeli tudományos elszigeteltségük, valamint vezető kultúrpolitikusaik hasonló, modern értelemben vett reformkonzervatív beállítottsága – nem utolsósorban pedig Gragger mindenkit megnyerő személyisége és gyakorlatiassága – volt az oka. Gragger 1921-ben nyilvános rendes tanár lett. 1922-ben az intézetben finnugor osztály alakult, s török, valamint urál-altaji nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó szemináriumot is tartottak. Nem véletlen, hogy az Intézet szakmai munkájáról és tudományos hivatásáról szólva először Gragger használta az „Ungarologie”, azaz mára meghonosodott és általánosan elfogadott formájában a hungarológia megnevezést. A hungarológia (egyébként sokat vitatott) jelentését pedig a legtöbben mindmáig hasonlóan határozzák meg, ahogyan azt Gragger tette. Egy, a fogalom történetéről szóló, kiváló összefoglaló tanulmány zárásaként például Kósa László néhány esztendeje kijelentette: „Végül ismét odajutunk, hogy ... a hungarológia mint olyan, mint önálló tudományág nem létezik, ellenben összefoglaló és szorosabb együttműködést feltételező elnevezése a magyar nyelv, kultúra és történelem kutatásának. A magyar múltat és művelődést, a magyar etnikumnak és környezetének viszonyát több tudományágzat együttműködésével, komplex megközelítéssel eredményesebb kutatni, mint széttagoltan.”

A porosz – később a német birodalmi – kultusztárca által fenntartott Magyar Intézet 1921-ben, a magyar kultuszminisztérium anyagi támogatásával két kiváló, részben még ma is haszonnal forgatható sorozatot indított útjára. Az ismert magyar és német szerzők jegyezte Ungarische Jahrbüchert (megjelent 1921–1943 között, majd 1952-től, már nem elsősorban magyar profillal, Ural-Altäische Jahrbücher címmel), amely a német nyelv-

területen az egyetlen rendszeresen megjelenő, a hungarológia előbbi értelemben vett, valamennyi területén kalandozó, annak tudományos eredményeit pontosan tükröző évkönyv volt. Mellette pedig az 1929-ig 24 kötetben kiadott, mindenekelőtt Magyarország művelődéstörténetére vonatkozó, terjedelmesebb írásokat közlő Ungarische Bibliotheket. A utóbbi szerzői az akkori magyar kulturális-tudományos élet legjelesebb képviselői voltak: a neves ókorkutató, Alföldi András, a 20. század egyik legismertebb zeneszerzője-zenesze, Bartók Béla, az irodalomtörténész Farkas Gyula, az összehasonlító irodalmár Gragger Róbert, a kiváló középkorász, a későbbi kultuszminiszter, Hóman Bálint, a kultuszminiszter Klebelsberg Kuno, a rendkívül felkészült közigazgatási szakember, Magyary Zoltán, a nyelvész Szinyeyi József, a nagy hatású esztéta és germanista Thienemann Tivadar nevét emelném ki közülük. Az Intézet archívumában Magyarországról és az utódállamokról szóló, elsősorban német és magyar nyelvű újság- és folyóiratcikkeket, broszúrákat, statisztikákat, térképeket és fényképeket gyűjtöttek és rendszereztek. Az Intézet 1945-ig működött, 1946-ban Finnugor Intézetté alakították át. Jelenleg, akárcsak 1916–1917-ben, már csak hungarológiai szeminárium. Pedig Gragger alapította könyvtára mintegy hetvenezer kötetes: a Kárpát-medencén kívül a legnagyobb a hungarikaanyagokat gyűjtő könyvtárak között.

A berlini Magyar Intézet születése körülményeinek ismerete nélkül a vele később testvéri kapcsolatba kerülő Collegium Hungaricum története sem lenne érthető. Mindkét intézmény létrehozásában kiemelkedő szerepet játszott Gragger Róbert, akit már származása is a német–magyar kulturális kapcsolatok kutatására, a két nép közötti minél szorosabb tudományos kapcsolatok kiépítésére predesztinált. Hiszen körmöcbányai német családból származott, de magát öntudatosan magyarnak vallotta. (Ez a fajta „hungarustudat” egyébként a magyarországi német értelmiség jó részére – az évszázados tes-

tületi jogokkal rendelkező és ezért elkülönülő erdélyi szászokat kivéve – jellemző volt: a nemzetiséghez tartozással legalább egyenrangúnak, ha nem magasabbrendűnek vallották az „anyaországához” való kötődést.) Gragger messzire tekintő, komoly távlatokban gondolkodó tudományos szervező volt. Magyarország legkiválóbb egyetemi kollégiumának, az 1895-ben francia mintára alapított Eötvös-kollégiumnak a tagjaként pedig felismerte az elitképzés és a teljesítményorientált kollégiumi szellem meglétének a szükségességét. Úgy gondolta, a magyar államnak támogatnia kell a tehetséges fiatalok külföldi tanulmányait, továbbképzését, s a magyar tudományosság számára legfontosabb külhoni centrumokban otthont és szellemi alkotásra ösztönző műhelyt kell teremteni nekik. Gragger koncepciója és minden akadályt legyőző gyakorlatiassága szerencsésen találkozott a magyar tudománypolitikát 1922 júniusától irányító és alapjaiban megújító kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kuno elképzeléseivel.

Klebelsbergre rendkívüli hatást gyakoroltak a Wilhelm von Humboldt nyomdokain haladó, Friedrich Althoff, Adolph von Harnack, Friedrich Schmidt-Ott és Carl Heinrich Becker nevével fémjelzett 19. század végi, 20. század eleji, majd első világháború utáni német tudománypolitikának a „tudományos nagyüzemek” tervszerű működtetésében és a kiváló teljesítményekben megmutatkozó eredményei. Klebelsberg szerint kultúrpolitikájának „két vezető motívuma: emelni a magyar tömegek művelődési szintjét, erkölcsi és szellemi belértékét, fajsúlyát, és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, akiknek a méretei megütik az európai dimenziókat, akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker reményében követhet.” A német kapcsolatok és az európai tapasztalatokkal rendelkező elit képzésének fontosságát állandóan hangoztató Klebelsberg jól ismerte a berlini Magyar Intézet sikeres tevékenységét. Tudta, hogy Graggerben olyan társra találhat, aki komoly segítséget nyújt egy berlini magyar intézet (Collegium Hungaricum)

*Gragger Róbert
(1887–1926),
a kiváló magyar
tudományos
menedzser, a berlini
Magyar Intézet
alapítója és vezetője
(1916–1926),
a berlini Collegium
Hungaricum
első igazgatója,
a német–magyar
kulturális
és tudományos
kapcsolatok
„apostola”,
Carl Heinrich
Becker egyik
legjobb barátja
(Magyar Nemzeti
Múzeum)*

alapításában. Klebelsberg és Gragger egymást inspirálva küzdött annak érdekében, hogy a porosz egyetemi hallgatókat fogadó Magyar Intézet mellett a Berlinbe magyar állami ösztöndíjjal küldendő és különböző szakterületekről érkező fiataloknak is legyen egy igazi, tudósokhoz méltó otthona, Collegium Hungaricum. Nem is lehet pontosan tudni, melyikük vetette föl először ennek alapítási ötletét.

„Mihelyt anyagilag biztosítva van ez az intézmény – jelentette Gragger 1924 júliusában Klebelsberg kultuszminisztériumbéli jobbkezeinek, Magyary Zoltánnak –, szellemi kiépítésének szentelhetem erőmet... Most van az ideje, hogy az »úr« típus helyébe a »bon ouvrier«-t tegyük meg nemzeti ideál-alakká.” 1924. szeptember 2-án pedig így írt Klebelsbergnek: „A Collegium mint »graduated college« legfőbb céljának tekinti, hogy hazánk új szellemi arisztokráciájának kiművelésére használja fel a Németországban felhalmozódott kulturális energiákat, lehetőségeket.” „Legnagyobb ambícióim – tudósította

szintén Klebelsberg 1925 novemberében –, hogy a kollégium mind belső szellemét, mind pedig épületét illetően a lehető legtökéletesebb, legszolidabb és legcélszerűbb legyen, minden cikornya és hipermodern velleitások nélkül ... Százados múltra gondolok vissza, melyben az intézet gyökerezni fog, századokra gondolok előre.”

A COLLEGIUM OTTHONA(I)

A nagyszabású, századokra előretekintő tervek kivitelezésére már 1922 decemberében megtörténtek az első lépések. Graggernek a Collegium Hungaricum célját szolgáló épület megvásárlására irányuló szándékát a még csak néhány hónapja a miniszteri bársonyszékben ülő Klebelsberg lelkesen támogatta. Kérésére az 1922/23. évi költségvetésben a minisztertanács 3 000 000 korona póthitelt engedélyezett erre. Ebből az összegből sikerült Berlinben a Marienstrasse 6. szám alatt egy háromemeletes házat vásárolni és részben berendezni. A szükséges átalakításokhoz még egy újabb póthitel kiutalásához járult hozzá a minisztertanács, ám a ház addigi lakóit ki kellett költöztetni, emiatt pedig a felújítási munkálatok is elhúzódtak. Így csak 1924 őszén költözhetett be az első tíz magyar állami ösztöndíjas a berlini Collegium Hungaricumba. Bécsben ugyan már 1920 októbertől, Rómában pedig 1924 februárjától működött Magyar Történelmi Intézet, de a két világháború közötti, a klebelsbergi tudománypolitikai elképzelések szerinti – s a történelmi intézetektől eltérően immár több tudományág képviselőit befogadó – Collegium Hungaricumok közül az 1924 októberében egyszerre megnyitott berlinit és bécsit illeti az elsőség.

Berlinben azonban a marienstrassei Collegium már nem sokkal az átadása után szűknek bizonyult. Klebelsbergnek rendkívüli erőfeszítéssel és ügyességgel sikerült elérnie –

ahogy ezzel jogosan büszkélkedett a porosz kultuszminiszternek, Gragger legjobb barátjának, Carl Heinrich Beckernek 1926 márciusában –, hogy „Magyarország újjáépítésének a középpontjába a kultúrpolitikát állítsa.” Ennek jegyében az államfő, Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István miniszterelnök és a Népszövetség részéről Magyarországra küldött főbiztos, Jeremias Smith hathatós támogatásával már az 1926/27. költségvetési évben a kultuszbüdzsé aránya volt a legmagasabb a magyar állami költségvetésben. S mivel Klebelsberg tudománypolitikájának egyik alapja az európai látókörű és műveltségű, nemzetközi porondon is tárgyaló- és vitaképes magyar szellemi elit nevelése és külföldi (tovább)képzési lehetőségeinek biztosítása volt, természetes, hogy az e cél érdekében alapított külföldi magyar intézeteknek a fejlesztése a pénzügyi lehetőségek bővülésével azonnal szóba került. Berlinben nagyobb, kedvezőbb fekvésű épületet kerestek a Collegiumnak.

Gragger eredeti elképzelése az volt, hogy Berlin elővárosában, a legnagyobb német kutatóintézeteket befogadó Dahlemben vásároljanak új telket. 1925 nyarára azonban bebizonyosodott: a bármennyire is kívánatos dahlemi építkezés költségeit nem tudják előteremteni Klebelsberg és Gragger együttes erejével és ügyességével sem. Ez év novemberében Gragger már új, az előbbi lehetőségnél talán még kedvezőbb, ráadásul megvalósíthatónak tűnő javaslatot tett. Közvetlenül a berlini egyetem mellett, egészen közel az Unterdenden Lindenhez eladásra kínálták a Herz-palotát, amelynek vételi jogát – gyaníthatóan Becker porosz kultuszminiszter közbenjárására – az egyetem átengedte a Collegiumnak. A porosz kormány pedig a Herz-palotával szomszédos Knobelsdorff-palotát ajánlotta föl a berlini egyetem Magyar Intézete új otthonának. Így Gragger korábbi tervei a két intézmény egységes elhelyezéséről beteljesülni látszottak. A magyar minisztertanács 1926. február 5-i ülése hozzájárult ahhoz, hogy a Népszövetségtől kapott kölcsönből

a berlini Collegium Hungaricum új épületét megvásárolhassák.

Ezután már gyorsan peregtek az események. Bár a megajánlott összeg nem volt teljesen elegendő a Herz-palota megvételére, Klebelsberg el volt szánva arra, hogy a hiányzó részt valahonnan előteremti. Minden nehézséget legyőző akarata pedig – mint oly sok más esetben is – elég volt a sikerhez. Gragger már március 5-én jelentette Klebelsbergnek, hogy „a porosz államtól 8 m. széles és 50 m. mély, azaz 400 négyzetméter területű sáv ingyenes átengedését kértem a szomszédos állami telekből, amelyet a pénzügyminiszter úr kilátásba is helyezett ... Az új épületrészek pedig hatvan kutató, ill. kollégista és vezetőik számára nyújtanak majd modernül felszerelt otthont. Egyidejűleg lépéseket fogok tenni az adó elengedése iránt. Az itteni külügyminiszter már kilátásba helyezte, hogy a közös helyiségek valamelyikét, pl. az ebédlőt vagy könyvtárat vagy dísztermet berendezi, hogy így a birodalom is felajánljon valamit a magyar kormánynak ... A szomszédos telken lévő, Knobelsdorff által épített és porosz állami tulajdonban levő palotát a porosz kormány az egyetem magyar tudományos intézete céljaira átengedi. Diplomáciai közbenjárásra nincs szükség, mivel a porosz kormány ezt a maga kezdeményezésére kívánja átengedni, amiről Becker kultuszminiszter úr a napokban fogja értesíteni Excellenciádat ... Ebbe a palotába való beköltözés azzal a nehézséggel jár, hogy jelenleg Prof. Max Reinhardt és családja lakik benne, kilakoltatásuk törvényileg és elvileg lehetséges lenne, azonban de facto lehetetlen neki most felmondani, mert Max Reinhardt a mostanival egyenlő, ill. hasonló művészi értékű lakást kíván e helyett ...” Szinte ugyanekkor, március 8-án Klebelsberg már arról tudósította Friedrich Schmidt-Ottot, a legjelentősebb német kutatóintézeteket összefogó Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnökét, „hogy a Herz-féle házat ... 750 000 arany márkáért megvásároltam. Minthogy 60 magyar ösztöndíjas elhelyezéséről van szó, további 450 000

arany márkáért a két utcára szóló telken még építkezni kell.”

A palota megvétele a porosz és a német hivataloknál hihetetlen ügyességgel és diplomáciai érzékeléssel eljáró Graggernek, Gragger „kebelbéli barátjának”, a miniszteri befolyását is érvényesítő Becker porosz kultuszminiszternek, valamint a Magyarországon a nem kis összeggel járó befektetéshez a jóváhagyást szívósságával és meggyőző képességével áthajtó Klebelsbergnek volt köszönhető. Gragger személyesen intézkedett az építkezéssel kapcsolatos teendőknél, lett légyen szó akár a tervek készítéséről, az engedélyek kéréséről vagy az építőanyagok beszerzéséről. „A Collegium átépítése valóságos művészeti esemény lesz – jelentette Klebelsbergnek –, amennyiben a belváros egyik legérdekesebb és legszembetűnőbb helyén ezt a ma meglehetősen kihalt sarkot a Knobelsdorff-palotával együtt elevevén teszi és bekapcsolja az egyetem és a múzeumok életébe. Megoldásként a szemem előtt egy szép chiostro lebeg, tudós kolostor, csöndes kolostori kerttel, melynek öreg fái alatt a nap nyugodt óráit olvasással és szemlélődéssel tölthetik el a kollégisták. Az épület ...: egy itt felejtett csendes sziget ... a nagy város kellős közepén. Az építkezési engedély iránti kérvény már bent van a rendőrségnél. Amint lehet, rögtön megkezdjük a munkát, hogy az őszre már beköltözhető legyen.” Gragger abban reménykedett, hogy a berlini magyar tanszék alapításának tíz éves fordulójára új otthonába költözhet a Collegium Hungaricum. Miután a pénzügyi feltételek tisztázódtak (végül is 1 200 000 aranymárkának megfelelő, kb. 20 milliárd koronányi összeget fordíthattak a vásárlásra, a renoválásra és a berendezésre), 1926 nyarán megkezdődtek az átalakítási munkálatok. Gragger egyik utolsó, 1926. október 18-i levelében jelentette, hogy „lépésről-lépésre közeledünk kitűzött célunk felé, amelynek nagyságát szerencsére csak most kezdik felfogni az eddig be nem avatott szélesebb körök ... Minden hatóság szívesen áll rendelkezésünkre..., az egész po-

rosz kultusz- és pénzügyminisztériumban sokszor egész napon át nem foglalkoznak egyébbel, mint a kollégium építkezésével. Mondták is már, hogy a kormány egy építkezése sem adott annyi munkát nekik, mint a magyar kollégium háza.”

Az átalakítási munkálatokat irányító Gragger 1926. november 10-én bekövetkezett, váratlan halála szinte pótolhatatlan veszteségnek tűnt. A Collegium Hungaricumot mindvégig támogató Becker porosz kultuszminiszter azonban azzal is őrizte felejtethetetlen barátja emlékét, hogy átvállalta az építkezés fölötti felügyeletet. Az új, akkor még csak részben lakható épületbe 1927. április 1-jén költöztek be az első ösztöndíjasok. A Collegium előző, marienstrassei házát 1927 októberében adták el. A Collegium 1927. évi működéséről szóló, Tamedly Mihály igazgató aláírásával jegyzett jelentés szerint: „a magyar kormány megbízásából dr. Gragger Róbert 1926 március havában megvette a Dorotheenstraße 2 alatti épületet, melyet a berlini lakáshivatal teljesen az itt létesítendő Collegium Hungaricum céljaira engedett át. Az eredetileg egyemeletes palotára 2 új emelet ráépítése vétetett tervbe és az építkezés 1926 nyarán Jessen építőmester tervei szerint megkezdődött. Az új ház, mely a kollégium célja szempontjából a lehető legkedvezőbb helyen, közvetlenül az egyetem, a könyvtár, a múzeumok és a főbb kórházak közelében fekszik, nemcsak a ráépítés által növekedett értékében, hanem a porosz kormány előzékeny és áldozatkész támogatása révén is. Így megengedték, hogy az épület hosszú, keleti (kerti) frontján az addigi tűzfal helyett ablakok nyitassanak, s ennek engedélyeztetése céljából a szomszéd porosz állami telekre betábláztattott, hogy az a kollégium falától számított 17 méter területen sohasem lesz beépíthető. Ebből az állami telekből egy 5 méteres sávot örök használatra a kollégium részére ingyen átengedtek. Miután a megvett új épületet kisajátítási vonal metszette (az utca kiszélesítése a ház rovására volt tervbe véve), hogy az új épület a kisajátítás veszedelmétől meg-

szabaduljon, a szemközti porosz pénzügyminisztérium kertjéből ajánlott föl a porosz kormány a város számára az utca kiszélesítéséhez szükséges területet, minek következtében telekkönyvünkből a kisajátítási vonal töröltetett. A birodalmi pénzügyminiszter az értékelkedési adók elengedésével mutatta ki előzékenységét. A birodalmi külügyminiszter pedig egy díszterem berendezéséhez 10 000 márkát adományozott ... Az egész épület csak 1927 őszén adatott át rendeltetésének.”

„A Collegium szép épület volt és ideális helyen feküdt, a Dorotheenstrassében, szép fás udvarral, az Unter den Linden mögött, közel a múzeumokhoz és főleg a könyvtárhoz, a Preussische Staatsbibliothekhoz” – emlékezett Sinor Dénes. Az 1941-ben a Collegiumban lakó Horváth Róbert szerint a Collegium – központi fekvésének, kiváló felszereltségének és az ottani kitűnő atmoszférának köszönhetően – igazi kis sziget volt a háborús Berlinben. Nagy, elvadult, a Spreeig húzódó és impozáns kőfallal körbevett kertjében magas fák nőttek. Az utcáról díszes főkapun át lehetett bejutni. A földszintről (ahol a házmester lakása és az óvóhely volt) csodálatos márványlépcső vezetett a félemeletre, ahol az előcsarnokot, az irodahelyiségeket, az étkezőt és az igazgatói lakást lehetett találni. Még az előzőnél is impozánsabb márványlépcsőn juthattak az első emeletre. Itt voltak a reprezentációs célokat szolgáló szobák, a ruhatár, a kis- és a nagyszalon, a bál- és a zeneterem. A második emeleten pedig angol típusú kollégiumi apartmanokat alakítottak ki.

Nem sokkal a teljes üzem 1927 őszi beindulása után azonban, Klebelsberg 1931-ben történt lemondása, valamint a gazdasági világválság és ezekből adódóan a külföldi magyar intézetek addigi támogatásának tetemes csökkentése miatt már komoly gondot okozott a Collegium Hungaricum épületének nagysága. A fenntartási költségek megtakarítása céljából 1932-ben 12 helyiséget bérbe adtak a porosz kormánynak, amelyekbe a berlini egyetem sémi és iszlám intézete költözött be. Mivel a Collegium gazdasági helyzete alig változott ezáltal, az ösztöndíjasok száma pedig egyharmadára csökkent, fölmerült az épület eladásának a lehetősége. Bár ehhez, pontosabban – mivel a berlini Collegium Hungaricum szűkebb keretek közötti fenntartását „okvetlenül fontosnak” tartották – a kisebb épületre való kicseréléshez mind a kultusz-, mind a külügyminiszter hozzájárult, 1934 nyarán Szily Kálmán kultusz-államtitkár ad acta tette az ügyet, mivel: „az újabb információk és a közvetlen úton, Berlinben szerzett tapasztalatom szerint a Collegium épületének eladása jelenleg sem politikai, sem kultúrpolitikai, sem anyagi szempontból nem volna előnyös.” Hasonló tervek többször szóba se kerültek.

Carl Heinrich Becker (1876–1933), nemzetközi bírú orientalista, 1921-ben, majd 1925–30 között porosz kultuszminiszter, Gragger Róbert jó barátjaként a német–magyar tudományos kapcsolatok lelkes támogatója (Magyar Nemzeti Múzeum)

A Collegium Hungaricum épülete 1943 novemberében, majd 1944 decemberében újra fontos szerepet kapott. A mindaddig a kultusz-tárcához tartozó Collegiumba 1943 november végén a november 22-i légitámadáskor teljesen leégett berlini magyar követség költözött be. Ekkor azonban még ösztöndíjasok

zött be. Mivel a Collegium gazdasági helyzete alig változott ezáltal, az ösztöndíjasok száma pedig egyharmadára csökkent, fölmerült az épület eladásának a lehetősége. Bár ehhez, pontosabban – mivel a berlini Collegium Hungaricum szűkebb keretek közötti fenntartását „okvetlenül fontosnak” tartották – a kisebb épületre való kicseréléshez mind a kultusz-, mind a külügyminiszter hozzájárult, 1934 nyarán Szily Kálmán kultusz-államtitkár ad acta tette az ügyet, mivel: „az újabb információk és a közvetlen úton, Berlinben szerzett tapasztalatom szerint a Collegium épületének eladása jelenleg sem politikai, sem kultúrpolitikai, sem anyagi szempontból nem volna előnyös.” Hasonló tervek többször szóba se kerültek.

is laktak a Collegiumban. 1944 októberétől, a magyarországi nyilas hatalomátvételtől viszont már kizárólag politikai rendeltetése volt a palotának. A nyilas külügyminisztérium elnöki osztályának vezetője emiatt még Mecsér András berlini követet is figyelmeztette arra, „hogy a Collegium Hungaricum épülete és személyzete tulajdonképpen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium főhatósága alá tartozik és a mindenkor berlini magyar követ ezzel az intézménnyel csak a kultuszvárcáival egyetértőleg rendelkezik. Kérlek ezért, hogy a teljes összhang és a minél nagyobb munkaeredmény biztosítása céljából a Collegium Hungaricumot érintő minden egyes kérdésben a jövőben a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal egyetértőleg, előzetes megállapodás alapján szíveskedj eljárni. Kitartás! Eljen Szálasi!” Mecsér válaszfogalmazványa szerint azonban a követség „a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter beleegyezésével tett előterjesztése után foglalta el a berlini Collegium Hungaricum épü-

letének egyes részeit 1943 december [valójában november – U. G.] végén... Berlini követté történt kinevezésem után pedig a m. kir. kormányzattól kapott irányelv alapján teljes felelősség mellett vettem át az egész épületet.”

Az eredeti, azaz tudományos rendeltetésétől 1944 őszén teljesen megfosztott, alantas politikai célokra fölhasznált Herz-palota a berlini harcok során súlyosan megrongálódott, a világháború végére szinte teljesen megsemmisült. 1946 nyarán Keresztury Dezső kultuszminiszter, a berlini Magyar Intézet egykori lektora a németországi magyar tudományos és kulturális intézményekkel kapcsolatban kijelentette: „A mostani körülmények között a magyar kultuskormányzat feladata az, hogy a Németországban megmaradt magyar kulturális értékeket számbavegye s további intézkedésekig megőrzésükről gondoskodik ... Kérem Miniszter Urat, szíveskedjék megtenni a szükséges diplomáciai lépéseket, hogy a berlini Collegium Hungaricum épülete és berendezése magától értetődően to-

*Gragger Róbert és
Carl Heinrich Becker
közös pihenésükkor,
1925 körül.
(Berlini Humboldt
Egyetem,
Hungarológiai
tanszék)*

vábbra is magyar tulajdon maradhasson, továbbá, hogy a Berlinben fellelhető magyar könyvtári anyag sértetlenül megőriztessék." A külügyminiszter a Szövetséges Ellenőrző Bizottság útján lépéseket tett a németországi magyar kulturális javak megóvása érdekében, s tudatta: „ami a berlini Collegium Hungaricumnak magyar tulajdonban való megmaradását illeti, nincs tudomásom olyan – a potsdami határozathoz hasonló értelmű – nemzetközi döntésről, amely a külföldön lévő magyar vagyontárgyak feletti tulajdonjogunkat megszüntetné." Azt azonban Keresztury is tudta, a Collegium Hungaricum egykori otthona romokban hever, s jól látta azt is: „magától értetődő, hogy a fent ismertetett mértékű szervezet újbóli felépítése a jövőben nem képzelhető el." Bár 1949 szeptemberében a Kulturális Kapcsolatok Intézete már „a Németország keleti zónájával kötendő kulturális megállapodás tartalmáról” készített előterjesztést, ebben nem szerepelt az egyébként Berlin keleti szovjet megszállási övezetében lévő Collegium Hungaricum újraindítása. Erre hosszú ideig nem is gondolt senki – az épület helye üresen állt... Csak miután (néhány évnyi huzavonát követően) 1997. szeptember 19-i hatállyal a német hatóságok véglegesen a magyar állam tulajdonaként jegyezték be a Collegium Hungaricum egykori telkét, születtek ismét tervek az intézmény újjáalakítására. Ezek megvalósítása a közeljövő fontos magyar kultúr-diplomáciai feladata lesz.

A COLLEGIUM VEZETŐI

Kevés olyan sikeres kultúr-diplomatája volt Magyarországnak, mint a berlini Collegium Hungaricum első igazgatója és – Klebelsberg oldalán – alapítója, Gragger Róbert. Tanár, tudós, tudományszervező, menedzser s nehéz lenne felsorolni, még mi minden volt

egy személyben. Talán ő ültette át a gyakorlatba a legsikeresebben Klebelsberg Kuno kultuszminiszter külföldi magyar intézetekre vonatkozó tudománypolitikai elképzeléseit. Úgy, hogy mindig a tudományszervezés legújabb eredményeit fölhasználva dolgozott.

Gragger nemcsak a Collegium Hungaricumnak, de a berlini egyetem Magyar Intézetének is „mindenesé” volt. Neki köszönhető a hungarológiának mint új társadalomtudományi szakterületnek a megszületése, de a külföldi magyar intézetek tevékenységének máig ható érvénnyel történt megfogalmazása is. 1925 májusában, a Külföldi Magyar Tudományos Intézmények Szövetségének első (s további dokumentumok hiányában úgy tűnik, utolsó) ülésén, minden bizonnyal ő foglalta össze ezen intézetek külföldi és hazai feladatait. E szerint: „a külföldi magyar tudományos intézményeknek szigorúan tartózkodniok kell mindennemű politikai és propagandisztikus tevékenységtől és csakis tudományos és ismeretterjesztő működésre vannak hivatva ... Elsőrangú fontosságú az ungarológia intenzív művelése ill. az idevágó összefoglaló munkáknak nyugati nyelven való megírása és megjelentetése ... A külföldre való hatás szempontjából fontos a tudományos orgánum. Ezen célból minél intenzívebb szellemi támogatást kell nyújtani az Ungarische Jahrbüchernek és a Revue des Etudes Hongroises-nak ... Törekedni kell arra, hogy a külföldi tudományos intézményekben talajt nyerjünk (előadási megbízás, venia legendi, lektorátus által)... Állandó közvetlen kapcsolatot kell létesíteni a külföldi tudományos élet kimagasló képviselőivel és érdeklődésüket mindenképpen az ungarológia iránt felkelteni.”

Gragger ennek szellemében igyekezett vezetni a berlini Magyar Intézetet és a Collegium Hungaricumot. Porosz állami hivatalnokként tevékenykedett a Magyar Intézetben, magyar vezetőként a Collegium Hungaricumban. Utóbbiban az igazgatással járó ügyek egy részét az 1926/27. tanév elején átadta Tamedly Mihálynak, és ezzel, Becker tanácsát is követve, „kurátor” lett, de az új Col-

legium épületébe már nem tudott beköltözni. Novemberben bekövetkezett halála mindenkit, aki valaha is kapcsolatban állt vele, mélyen megrázott. Klebelsberg 1926 decemberében így panaszkodott Schmidt-Otnak: „Közös céljaink tekintetében is óriási csapás és pótolhatatlan veszteség barátom, Gragger Róbert tragikus és korai halála. Nemcsak egy bizalmas munkatársamat veszítettem el, hanem a német–magyar kulturális közeledés lelkes apostolát is, aki módszertani elképzeléseivel és szervezőtehetségével a nemzetközi szellemi együttműködés egyik élharcosa volt.” A jó barát, a Klebelsberggel együtt Gragger sírkövét készítő Carl Heinrich Becker úgy emlékezett rá, mint aki vérbeli tudományos szervezőként komoly, már teljesen kidolgozott tervekkel hagyott maga után: a magyar kultúra lexikonának, egy magyar Dahlmann–Waitznak (máig a legismertebb német történeti bibliográfia), egy magyar–német nagyszótárnak és a kicsiny finnugor népek népköltészeti gyűjteményének kiadását kívánta megvalósítani. Mivel Graggernek Klebels-

berghez hasonló ötletei voltak, ő volt a miniszter elképzeléseinek gyakorlatba való átültetője. Mint egy kolostor apátja, úgy kívánt a Collegium (amelynek lakóiban saját szellemi gyermekeit látta) élén állni, az ösztöndíjasok munkájának figyelemmel kísérése és segítése pótolta számára a családot. „Egész életét és egész vagyonát egy nagy eszme szolgálatába állította ... Ameddig szellemi kapcsolatok lesznek Németország és Magyarország közt, Gragger Róbert neve feledhetetlen marad.” – „Nem úttörő kutató, mégis ott áll láthatóan, mint útjelző a tudománytörténet fejlődésében, nem aktív politikus, mégis személy szerint többet tett a nemzetközi megértés egyengetésében, mint akárhány hivatásos diplomata, nem szakpszichológus, nem hivatásos lelkipásztor, mégis megnyíltak előtte a szívek, a szomorúak hozzá menekültek, az örvendezők vele örvendeztek ... Mindkét nemzet sovínisztái vagy az elmagyarosodott németet vagy az elnémetesedett és németesítő magyart látták benne.”

Gragger halála után Tamedly Mihály, a bé-

A Collegium Hungaricum épülete (a Herz-palota, Dorotheenstrasse 2.) az átépítés előtt, 1925 körül (Magyar Művészet, 1929. 7. szám)

csi Teréziánium korábbi tanára (1926 októberétől a Collegium főiskolai részlegének vezetője) lett az igazgató, előbb csak megbízottként, 1927 novemberétől „véglegesítve”. Nem sokkal ezután azonban, 1930 augusztusában a Kormányzó (a berlini egyetem Magyar Intézetét már 1928 áprilisától vezető) Farkas Gyulát a Collegium kurátorává, ezzel lényegében Tamedly főnökévé nevezte ki. 1935 végén pedig, amikor Hóman Bálint kultuszminiszter utasításainak megfelelően egyszerűsítették a külföldi magyar intézetek adminisztrációját, megszüntették a kurátori tisztséget, és Farkas Gyula (1932-től már berlini nyilvános rendes egyetemi tanár) lett az igazgató. Farkas Gyula – Graggerhez hasonlóan – egy személyben lett tehát a berlini egyetem magyar tanszékének és a Collegium Hungaricumnak az igazgatója. Gragger és Farkas életútjában az is közös volt, hogy mindketten (legalább) kétnyelvű, német–magyar környezetben nőttek fel: Gragger Körmöcbányán és Nyitrán, Farkas Kismartonban és Sopronban. Ráadásul mindketten tagjai voltak a korszak legszínvonalasabb elitképző intézetének, az Eötvös-kollégiumnak, ahol irodalomtörténetet és német filológiát is tanultak. Nem csoda, hogy 1922-ben Gragger Farkast hívta meg a Magyar Intézetbe lektornak. Farkas – írta Gragger 1925 áprilisában – „... nemcsak jobbkezem, hanem igen jó barátom.” Akár csak Gragger, Farkas is igen közeli kapcsolatba került Becker porosz kultuszminiszterrel, aki, miután 1930-ban távozott bársonyszékéből, 1933-ban bekövetkezett haláláig a Magyar Intézet korábbi hírlapolvasójában kapott dolgozószobát.

A reá emlékezők többsége úgy gondolja, Farkas a nemzetiszocialista hatalomátvétel után is igyekezett távol tartani a Collegiumtól és a Magyar Intézettől a napi politikát, és saját függetlenségét is próbálta megőrizni. Ez egyáltalán nem lehetett egyszerű feladat, hiszen a hivatalos, a trianoni békeszerződés revíziójának szükségességét valamilyeni parlamenti párt egyetértésével hirdető magyar külpolitika egyre inkább az első vi-

lágháború utáni rendezést egyedül következtesen elítélő és annak felülvizsgálatát igen határozottan követelő Németország vonzókörébe került. Annak ellenére, hogy a konzervatív magyar politikai vezetőréteg jó része megdöbbenéssel, néha kifejezetten ellenségesen szemlélte a Harmadik Birodalom politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális törekvéseit, a nemzetiszocialista párt irányította, igen ellentmondásos modernizáció német modelljét. A környezet – Berlin mint a Német Birodalom fővárosa – is meglehetősen „átpolitizált” volt, Farkas pedig kettős: magyar és német állampolgársággal bírt. Úgy tűnik, hogy 1939-ben, amikor a Német Birodalomban megszűnt a kettős állampolgárság intézménye, a magyar kormányzat (valószínűleg a cserkészmozgalom révén vele barátságba került Teleki Pál miniszterelnök) kifejezett kérésére mondott le magyar állampolgárságáról. Ügyét még a magyar minisztertanács is tárgyalta. Német állampolgárságának igen kellemetlen következménye volt, hogy a háború folyamán többször behívták, és a Wehrmacht kötelékében, 1944-ben – már a német megszállás után – Magyarországon is teljesített szolgálatot. Itt állítólag teljesen visszavonult a Vadászkürt Hotelben lévő szállására, és két régi barátjával tartott csak rendszeres kapcsolatot: az idősebb Waldapfel Józseffel és Gálos Rezsővel – akik egyébként mindketten zsidók voltak.

Sinor Dénes szerint – aki saját emlékei szerint „sokat irigyelte” őt – Farkas „szép szál, elegáns úriember volt, szép feleséggel, egy irigylésre méltó BMW kocsival és nagy befolyással. Mint erről alkalmam volt meggyőződni, nagyon beépült volt a német életbe. Mint berlini egyetemi tanár, német állampolgár, aktív kultúrdiplomata, Julius von Farkas sok mindent el tudott intézni. Sokakat segített, így engem is, ha kellett, egy kis elnéző mosollyal... Annyi biztos, hogy érzelmileg magyar volt és nem német, és a nemzetiszocializmus iránt oly kevés szimpátiát érzett, mint maga Horthy.” Cs. Szabó László – aki nem tartotta igazán nagyra Farkas tudományos

tevékenységét, ám neki köszönhető, hogy a birodalmi kancellária egyébként szinte megközelíthetetlen épületébe is bejuthatott – 1943-ban szeretnivaló, a körülményekhez kiválóan idomuló, mindig többre és többre törekvő, s emellett a rá vonatkozó kritikát elviselő embernek látta. Mások úgy jellemzik, mint aki igazi diplomataként sohasem mutatja ki érzelmeit, nem beszélt a saját véleményéről; ennek ellenére is nyilvánvaló volt, hogy a Teleki vagy a Kállay nevével fémjelezhető,

a Német Birodalommal szemben a magyar érdekeket védelmező politikát támogatja. A források is ezt a vélekedést támasztják alá. Emiatt lehetett feszült a viszonya a berlini magyar követtel, Sztójay Dömével is, akiről nem lehetett tudni: vajon tényleg Magyarországot képviseli-e Berlinben, avagy inkább a német kívánságok minél teljesebb kielégítésének szószólója Budapesten. A feltétlenül nácibarát, az „idők szavát” visszhangzó Sztójay a „magyar érzelmű” Farkas német állam-

A Collegium Hungaricum az átalakítási munkálatok befejezését követően, 1928 körül (Magyar Művészet, 1929. 7. szám)

polgárságára hivatkozva javasolta 1942-ben, hogy a Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum igazgatását válasszák ketté, az utóbbi pedig inkább a kulturális propagandával, mint a tiszta tudományossággal foglalkozzon. Farkas Gyula ezt arra hivatkozva utasította vissza, hogy a Collegium Hungaricum tudósképző intézetként vált ismertté Németországban, s szerinte ez a lehető legkiválóbb propaganda. A Magyar Intézet és a Collegium mint egymást mindenben segítő és kiegészítő intézmények pedig kizárólag egységes vezetéssel működhetnek továbbra is sikeresen. Valószínűleg a Sztójay és a Farkas közötti súrlódások következtében, Sztójay elképzeléseire támaszkodva született az az 1942 nyaráról származó ötlet is, miszerint a Collegium keretében egy berlini „magyar kultúr-intézetet” kellene szervezni. Ezt az indokolta volna, hogy szükség van egy olyan intézetre, „mely szervezetének ruganyosságánál, valamint minden irányban kiterjedő figyelménél és összeköttetéseinél fogva a kifejezett kulturális felvilágosító munka szolgálata állítható.”

Végül is a „magyar kultúr-intézet” alapításának terve lekerült a napirendről. Az ezzel kapcsolatos iratokból mégis érdemes idéznem, hiszen kiválóan érzékeltetik azt a légkört, amelyben ekkoriban a berlini Collegium Hungaricum működött. A már hosszú évek óta külpolitikai kényszerpályán mozgó Magyarország, a „vonakodó csatlós”, éppen ebben az időben – Kállay Miklós miniszterelnök vezetésével – igyekezett még megmaradt függetlenségéből minél többet megőrizni. A háború közeljövőbeli elvesztését felismerve a felelős magyar politikusok – a rendelkezésükre álló felettebb szerény lehetőségek minél teljesebb kihasználásával – a nemrégiben megszakadt brit kapcsolatok felújításáért, hazájuk addig egyre szűkülő mozgásterének bővítéséért tevékenykedtek. Ez – jórészt elődeik hibájából – igencsak nehéz és kényes feladat volt. A kultúr- és tudománypolitikában is. Egy 1943 február végi feljegyzés szerint „magától értetődik, hogy akárho-

gyan végződjék is a mostani háború, egy németországi Magyar Kultúr-intézetre mindig szükség lesz ... Az ez idő szerinti politikai helyzet szintén magától értetődővé teszi, hogy ez a Kultúr-intézet ... a megvalósulás stádiumába lépjen. Alig található azonban indok arra, hogy a szóbanforgó intézet éppen most olyan keretek között induljon meg, amilyent berlini követségünk javasol. Egy ilyen irányú berendezkedés határozott demonstráció, amelynek már nemcsak kulturális, de erős és félreérthetetlen politikai színezete is van.” Ezért „lényegesen szerényebb keretek mellett” lehetne csak egy olyan kultúr-intézetet megszervezni, „amely a dolgok kialakulásától függően bármely pillanatban feltűnés nélkül, tetszés szerint felnagyítható vagy esetleg kicsinyíthető... Politikai és kulturális sikereikért sohasem áldozhatunk eleget... Felmerül azonban a kérdés, hogy Németországban, ahol a legmagasabb államvezetés éppen a közelmúltban drákói és spártai rendszabályokat hozott be, ahol a Birodalmat a hivatalos államvezetés egyetlen »fegyverkovács-műhelynek« nyilvánította, ahol a tudományos élet aktív és passzív tagjai, működésükre való tekintet nélkül, hatalmas százalékban harc-téri szolgálatot vagy háborús munkálatokat végeznek, ahol tehát az a közönség, amely felé a szóbanlévő Kultúr-intézet gesztioit gyakorolni óhajtaná, 80 százalékban elaggottakból, kiskorúakból és asszonyokból, tehát magasabb szempontokból ítélve értéktelen elemekből áll – célszerű-e ilyen hatalmas összeget nagyrészt a látszat kedvéért feláldozni?” Bár 1943 tavaszán már a „kultúr-intézet” céljait szolgáló póthitel igényléséről is szó volt, mielőtt az erre irányuló „tárgyalások érdemben megkezdődhetnek volna, bekövetkezett Németországnak a totális háborúra való átállítása, majd a német birodalmi főváros erőteljesebb légi bombázása”, így a magyar kultúr-intézet szervezését elhalasztották.

Sztójaynak tehát nem sikerült elképzeléseit megvalósítania. Ellenlábasa, Farkas Gyula 1945 tavaszán – miután a Collegiummal együtt lakását, könyvtárát és ingóságait is el-

*A Collegium
Hungaricum
díszterme
(Magyar Művészet,
1929. 7. szám)*

veszítette – családjával Alsó-Bajorországba menekült. Bár vissza szeretett volna térni Berlinbe, hogy újra elfoglalja tanszékét, de a szovjet emigrációból érkező korábbi munkatárs, Wolfgang Steinitz is erre a posztra pályázott, így a szovjet hatóságok támogatását élvezve, természetesen ő nyerte el az állást... Farkas Gyulát 1946 decemberében a göttingeni egyetem finnugor szemináriuma tanárának nevezték ki. 1947 nyaratól oktathatott, s 1953-ban lett ismét professzor. 1958 júliusában hunyt el.

A COLLEGIUM ANYAGI ALAPJA ÉS A „HASZONÉLVEZŐK”: AZ ÖSZTÖNDÍJASOK

Természetes, hogy a lehető legszorosabb volt az összefüggés a Collegium Hungaricum költségvetésbéli támogatása és az ott lakó állami ösztöndíjasok száma között. Az épület meg-

vásárlása kapcsán már utaltam arra, hogy a kezdeti időkben a Collegium igen komoly összegeket kapott otthona megvételére, átalakítására és berendezésére. Ehhez persze a körülmények is kedvezőek voltak, hiszen a Magyarországnak nyújtott, szigorú feltételekhez kötött népszövetségi kölcsönből a katonai fejlesztést nem, ám a tudományos, kulturális programokat lehetett finanszírozni. Gragger 1926 novemberi halálát követően hosszú éveket vett igénybe a meglehetősen összekuszált pénzügyek rendezése. Mint kiderült, a Collegium épületének vásárlására és az átalakításra szánt összegek három különböző bankban, ráadásul Gragger magánvagyonával összekeverve, Gragger nevén voltak elhelyezve. Tamedly Mihály igazgató csak 1929-ben tudta lezárni az elszámolást: e szerint a ház megvétele, átalakítása és berendezése összesen csaknem 1 400 000 márkába került a tervezett 1 200 000-rel szemben. Az 1927-es átadás után azonban a Herz-palota fenntartási költségei – ellentétben a bécsi és a római Collegium-ingatlanokkal – mindvé-

gig alacsonyok voltak, éppen a korszerű átépítés következtében.

A berlini Collegiumnak juttatott támogatások pontosan tükrözik az állami ösztöndíjakció és a Collegium Hungaricumok megítélésében bekövetkezett változásokat. 1929/30-ig töretlen volt az emelkedés (1928/29 és 1929/30: évi 110 000 pengő), a rendszer teljes kiépülése után a későbbiekre is tervezett állandó összeg (1930/31: 100 000 pengő) jelent meg, majd a gazdasági világválságnak és a Klebelsberg 1931-es lemondásával megváltozott tudománypolitikai koncepciónak „köszönhetően” radikális visszaesést figyelhetünk meg. 1934/35-től 1938/39-ig 32 300 pengőben állandósult a támogatás. 1939/40-től áttértek a tárgyévkenkénti költségvetésre, s ekkortól az egyes Collegium Hungaricumokra szánt összegeket nem is különítették már el. Az mindenestre megállapítható, hogy – paradox módon – éppen a háború idején emelkedett ismét a Collegiumok támogatása. A kimutatások szerint a berlini Collegium Hungaricumban az összes támogatásnak átlagosan egytizedét a személyi kiadások tették ki (bele nem értve az igazgató és az adminisztratív személyzet fizetését), a megmaradó részt a „dologi kiadásokra” (élelmezés, mosás, takarítás, ösztöndíjasok elhelyezése, tanulmányi kirándulások, reprezentáció) fordították. Kezdetben még zsebpénzt is adtak az ösztöndíjasoknak, a harmincas évek elejétől azonban ez már nem volt szokás. Az évet kilenc avagy tíz hónappal számolva – azaz annyival, amennyit az ösztöndíjasok Berlinben tartózkodtak – és a teljes költségvetési támogatást az állami ösztöndíjasok számával elosztva arra az eredményre jutunk, hogy egy-egy ösztöndíjas átlagosan valamivel több mint 3000 pengőbe került évente. (Ez kb. egy egyéves középosztálybeli átlagfizetés összegének felelt meg.)

A legnagyobb viták – érthetően – akkor folytak a Collegium Hungaricumok és az állami ösztöndíjakció költségvetési támogatásáról, amikor a drasztikus csökkentés bekövetkezett: 1931 és 1933 között. A Collegium

Hungaricumok intézményét egyre többen és egyre hevesebben támadták, sokan azt követelték, szüntessék meg ezeket az intézményeket. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem – ennek joghatósága alá tartoztak a Collegiumok – igazgatótanácsa még 1934 januárjában is „sajnálattal állapította meg, hogy a külföldi ösztöndíjakció keretei évről-évre szűkítettnek, holott az akció jelentősége a megindítás óta nemhogy csökkent volna, hanem ellenkezőleg, még emelkedett. Közép-Európa politikai helyzetének kialakulásában Magyarországra igen fontos szerep vár, és új helyzetben az országnak rendkívül nagy érdekei fűződnek ahhoz, hogy minél több megfelelően képzett, a külföldi viszonyokkal ismerős és külföldi összeköttetésekkel bíró szakférfiú szolgálja a magyar jövő megalapozásának munkáját.”

A berlini Collegium Hungaricum a Gyűjteményegyetem Tanácsának igazgatása alatt állt, az ösztöndíjasok kiküldéséről pedig az 1927: XIII. törvénycikkkel megalakított Országos Ösztöndíjtanács döntött. A szabályrendelet szerint a berlini Collegium „rendelése: A tagul felvett, tudományos pályára készülő, avagy ily pályán működő ifjak berlini tudományos kutatásainak, szaktanulmányainak, általános művelődésének, német nyelvi ismereteinek és a német szakkörökkel való tudományos összeköttetéseinek céltudatos előmozdítása; kutatás céljából, vagy a német-magyar kulturális kapcsolatok mélyítésére irányuló céllal Berlinbe jövő magyar tudósok vendégül fogadása; a német-magyar kulturális kapcsolatok ápolása és elmélyítése társadalmi érintkezések, előadások, tanfolyamok, kiállítások, hangversenyek, kiadványok stb. által.” A Collegium tagjai lehetnek: „1. a magyar állam által rendelkezésre bocsátott vagy más ösztöndíjat élvező, továbbá a megállapított teljes vagy féldíjat fizető, tudományos pályán működő, avagy ily pályára készülő magyar állampolgárok; 2. az Intézetbe hasonló feltételek mellett kivételesen felvett külföldiek.” Emellett természetesen tudományos vagy kulturális céllal Berlinben tar-

*A Collegium
Hungaricum
ebédlője
(Berlini Humboldt
Egyetem,
Hungarologiai
Tanszék)*

tózkodó magyar vendégek fogadására is volt lehetőség.

A berlini Collegium Hungaricumba pályázat útján lehetett bejutni. A pályázati hirdetmények szerint az ösztöndíjasok október közepétől július végéig (1933-tól november elejétől július közepéig) „teljes ellátást (lakás, fűtés, világítás, kiszolgálás, napi háromszori étkezés, mosás és orvosi kezelés) kapnak a kollégiumban... és tanulmányi kiadásaikat is a kollégium fizeti. Az ösztöndíjak a következő tudományágak között oszlanak meg: jog- és állam-, közgazdaságtudomány, bölcsészet-, nyelv-, természettudomány, orvostudomány, műegyetem.” Kizárólag német nyelvtudásukat igazoló, 35 év alatti diplomás férfiak vagy legalább négy félévet végzett egyetemi hallgatók jelentkezhetnek, 1933-tól pedig már

csak azok a diplomások, akik „szaktanulmányaikban különleges irányban magukat tovább akarják képezni, avagy valamely tudományos intézetben kutatómunkát akarnak végezni”.

Az első tíz magyar állami ösztöndíjat kapott kollégista 1924 őszén érkezett a Collegiumba. Számuk fokozatosan emelkedett, majd évi 30 fő körül állandósult, 1931/32-ben radikálisan csökkent, aztán 10–14 fő körül állapodott meg. A háború közepén visszaállt a régi helyzet: 1942/43-ban 31-en, 1943/44-ben 21-en laktak magyar állami ösztöndíjjal a Collegiumban. 1944/45-ben is öten jöttek volna, ők azonban már nem tudták elfoglalni helyüket, mivel a Collegium épületét a berlini magyar követség sajátította ki. Összesen kb. 370 esetben kb. 270 személy kapott magyar állami ösztöndíjat a berlini Collegium Hungaricumba. (Sokan több esetben nyerték el az ösztöndíjat, ezért jóval kevesebb a személyek, mint az esetek száma.) Természetesen nemcsak magyar állami, hanem egyéb ösztöndíjas tagjai is voltak a Collegiumnak. Így például bármely magyar vármegye vagy törvényhatósági jogú város ösztöndíjasai, a „félfizető” és fizető tagok, a tanulmányi segéllyel beutaltak, 1936-tól a Német Birodalommal a „szellemi együttműködésről” kötött egyezmény értelmében a csereösztöndíjasok, 1931/32-től a DAAD- és a Humboldt-alapítvány, 1936/37-től pedig a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag ösztöndíjasai (ez utóbbi három ösztöndíj-fajtát a Német Birodalom pénzelte).

A magyar állami ösztöndíjasok kb. 70 százaléka egész esztendőre, kb. 30 százaléka egy szemeszterre kapta az ösztöndíjat. A legkülönbözőbb szakterületekről érkeztek, többnyire azonban természettudósok, műszaki szakemberek, közgazdászok, orvosok, germanisták és bölcsészek, valamint református és lutheránus teológusok voltak. A klebelsbergi ösztöndíj-politikai koncepció szellemében ugyanis minden Collegiumnak megvolt a saját tudományos profilja, amely az illető fővárosban a kutatni leginkább érdemes tudó-

mányágakat fedte le. Bécsbe így elsősorban a legtágabb értelemben vett történeti stúdiókkal foglalkozó fiatalokat, Rómába művészeket, művészettörténészeket és történészeket, Berlinbe pedig a „gyakorlati szakmák” és a természettudományok képviselőit küldték ki. A kollégisták a már jelzett szolgáltatásokon túl további kedvezményekben is részesültek: színház-, illetve hangversenyjegyeket, a múzeumokban vezetést kaphattak, kirándulásokon vehettek részt, a Collegiumban németül és angolul tanulhattak stb. Keresztury Dezső emlékezései szerint még némi zsebpénzhez is juthattak, amennyiben segítettek a berlini egyetem Magyar Intézete értékes könyvtárának rendezésében. Gragger idejében minden csütörtökön összejöttek, hogy beszámoljanak egymásnak berlini kutatásaikról. Az ezt követő ebédre pedig sokszor vendégül látták a berlini egyetem magyar ösztöndíjasokat fogadó professzorait is. Tamedly Mihály igazgatósága idején pedig – annak érdekében, hogy a kollégisták számára társadalmi kapcsolatokat is teremtsenek

Berlinben – havonta fogadással egybekötött táncestélyeket rendeztek, amelyeken német értelmiségi családokból származó fiatalok is szép számmal vettek részt. Emellett állandósultak a különböző, a Magyar Intézet 1916-os megalakulásától szervezett kulturális programok és szakelőadások, amelyek szervezésében az Intézet mellett a Collegium Hungaricum, később pedig a Német-Magyar Baráti Társaság is közreműködött. Ezekben többnyire a legkitűnőbb magyar művészek – csak a költők-írók közül „szemezgetve”: Áprily Lajos, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Mécs László, Cs. Szabó László és Szabó Lőrinc –, valamint tudósok, politikusok – pl. (zenetudósként) Bartók Béla, Deér József, Gratz Gusztáv, Hekler Antal, Hóman Bálint, Magyary Zoltán, Teleki Pál – szerepeltek. Igen gyakoriak voltak az ösztöndíjasokkal csaknem mindig egyenként is elbeszélgető hivatalos látogatók, köztük miniszterelnökök, miniszterek, 1938-ban pedig Horthy Miklós kormányzó is járt a Collegium Hungaricumban.

A Collegium Hungaricum kertje (Berlini Humboldt Egyetem, Hungarológiai Tanszék)

*Magyary Zoltán
(1888–1945),
az elsőrangú
közigazgatási
szakember,
a magyar
tudománypolitika
egyik legkiválóbb
képviselője,
a német–magyar
tudományos
kapcsolatok
erősítésének híve
(Magyar Nemzeti
Múzeum)*

Az állami ösztöndíjasok között olyan, a korabeli nemzetközi tudományosságban is jól csengő – ám mára sokszor már Magyarországon sem ismert – neveket találhatunk, mint az ókorkutató Alföldi András, a történész-szurnaliszta Asztalos Miklós, az irodalomtörténész Barta János, az elméleti és a kísérleti fizikában rendkívüli eredményeket felmutató Bay Zoltán, a középkorász Bogyay Tamás, a filozófus Brandenstein Béla, a földrajztudós Bulla Béla, a fizikai kémiában alkotó Erdey Grúz Tibor, a régész Fettich Nándor, a turkológus Fekete Lajos, a könyvtárosnyomdászattörténész Fitz József, a pszichológus Harkai Schiller Pál, a fizikai kémikus Imre Lajos, a gyógyszerész Issekutz Béla, az irodalmár Julow Viktor, a festő-restaurátor Kákay Szabó György, az agrárszociológus Kerék Mihály, az irodalomtörténész, költő, később kultuszminiszter Keresztury Dezső, a zoológus Kesselyák Adorján, a nyelvész Kniezsa István, a geográfus Koch Ferenc, az antropológus Malán Mihály, a csillagász Móra Károly, a szervetlen kémia szaktekin-

télye, Náray-Szabó István, a színházrendező Németh Antal, a régész-művészettörténész Oroszlán Zoltán, a szintén régész Párducz Mihály, a magyar–német szellemi sorsközösséget hirdető filozófus, Prohászka Lajos, a geobotanikus Soó Rezső, az analitikai kémiával foglalkozó Szebellédy László, a berlini magyar tanszék későbbi vezetője, Szent-Iványi Béla, az ásványtanász Sztrókay Kálmán, a biokémikus Tánkó Béla, a román-neolatin nyelvek fejlődésének kiváló ismerője, Trem [Tamás] Lajos, az evangélikus teológus Wiczian Dezső. Az ösztöndíjakció – ahogy a bécsi és a római intézeteknél is – a berlini Collegium esetében szintén komoly eredményekkel járt, hiszen az itt időztek döntő többsége bekerült később az „értelmiségi elitbe”.

A különböző kimutatások arról tanúskodnak, hogy a két világháború közötti időszakban Németországba utazott ki a legtöbb (minden negyedik) magyar ösztöndíjas. (Persze ehhez az is hozzájárul, hogy az Anschluss után a volt Ausztriába érkezettek is ide sorolódtak. Egyébként Ausztria állna az első helyen: Bécs volt a legnépszerűbb a magyar ösztöndíjasok körében.) Németország vezető helyének nem kizárólag politikai okai voltak, hiszen a német tudományosság, különösen a hadiiparban is hasznosítható természet- és műszaki, valamint az orvosi tudományok területén, a harmincas évek második felében is világszínvonalon állt – ezért mindenképpen érdemes volt itt is továbbtanulni és tapasztalatokat szerezni.

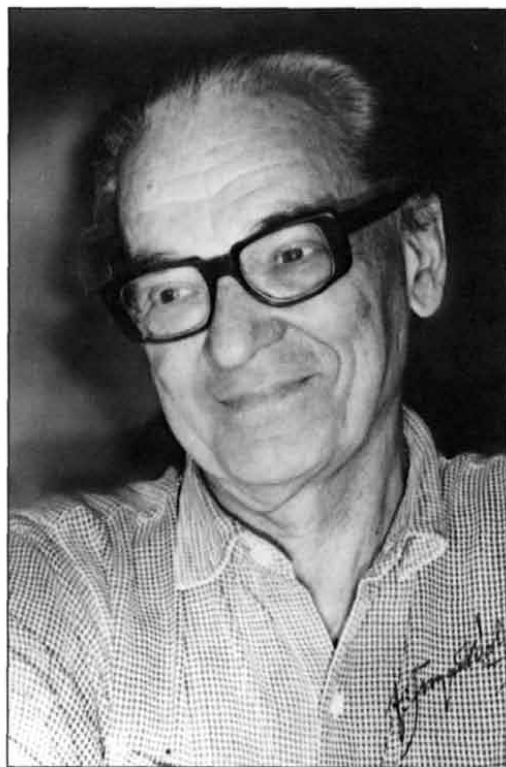
Az igazgatók jelentései azt bizonyítják, hogy sokat és intenzíven foglalkoztak a kollégistákkal. Különösen Gragger esetében volt ez így. Néhány leveléből idézek: „A kollégisták hallgatják az egyetemen a szakjukba vágó előadásokat. Azonkívül minden ebéd után a Collegiumban angol órát kapnak és már igen szépen haladtak... ennek a nyelvnek jelentősége évről-évre növekedik... Emellett igen fontosnak tartanám, hogy a bennünket környező ellenséges népeknek nyelvére és kultúrájára nézve képeznénk ki szakembereket.” – „A collegistákban örömed lesz – írta Magyary

Zoltánnak. – Olyan erőfeszítéssel dolgoznak, hogy némelyikük alig alszik. A carpe diem náluk carpe horam lett. Hetenkint beszámolnak nekem levélben. Már szépen gagyognak angolul, olvasnak s képzelheted hogyan tágult látóköriük, mióta beelátnak az angol-amerikai kultúrkörbe és az angol szakirodalmat is elővették.” – „Ha a jövőben is sikerül ilyen elsőrangú anyagot és ilyen pompás együttessé kapni, akkor igazán minden tekintetben meg lehetünk elégedve. A különböző tudomány-szakokból való kollégisták együttléte igen gyümölcsöző, mivel olyan dolgokat tudnak meg egymástól, részint a határos, sőt, a távol eső tudomány-szakok területéről is, amiket egyébként sohase tudtak volna meg. Őszintén szólva, amíg futja emberből, sokkal gazdaságosabbnak tartom, ha végzett fiatal emberek jönnek ki konkrét programmal, mint ha egészen kezdő egyetemi hallgatók. Berlin egy óriási enciklopédia, amelyet csak az tud igazán felhasználni, akinek már kellő előképzettsége van s valami speciális problémában akar mélyebbre hatolni.”

Klebensbergnek azt az 1925 téli, 1926 tavaszi tervét, miszerint a jövőben 60 kollégistát kíván Berlinbe kiküldeni, Gragger kritikusan szemlélte. Többször is figyelmeztetett, hogy „ajánlatos volna, ha a Collegium Hungaricum és a Kutató Intézet üzeme a jövő évben nem indulna meg mindjárt a legszélesebb keretekben, hanem csak legfeljebb 30–40 taggal. Egyáltalában, mikor évről-évre megszámlálhatatlan milliókat ad ki a magyar állam a külföldi intézeteire, súlyos lelkiismereti kérdés az emberanyag lehető legjobb kiválasztása.” – „Csak a berlini kollégisták közül itt van Szakács, Brunner, Soó és Strausz, akik közül különösen a két utóbbi legelsőrangú szakember – valamennyi reménytelenül és kilátástalanul áll itt a jövőt illetően. Viszont ha nem postgraduates számára adunk itt egyetem feletti képzést, hanem egyetemi hallgatókat hozunk ki, akkor meg a hazai egyetemokről vonjuk el a legjobb anyagot, s akkor felvetődhet az a kérdés, minek a négy egyetem, ha egyetemi hallgatóink javát a külföldre

visszük? Nézetem szerint 30, legfeljebb 40 a legmagasabb szám, ha nem akarjuk az üzemet demokratizálni, ami a szellemi szelekciónál óriási veszélyt rejt magában, mert a mélyebben álló tömegek természetesen magukhoz vonják le a magasabbra lendülőket.” Ahogy láttuk, végül is Gragger elképzeléseinek megfelelően alakultak a dolgok, hiszen 34 volt az állami ösztöndíjasok legmagasabb száma (1927/28-ban), általában – 1933/34-től pedig már kizárólag – diplomás szakembereket fogadtak.

A gazdasági világválság idején elsősorban arról vitakoztak a szakemberek, vajon a szabadon felhasználható, ún. kézi ösztöndíjak avagy a Collegiumokhoz kötöttek a hasznosabbak-e. 1931-ben sokat támadták a „luxuskiadásokkal” vádolt kollégiumi rendszert, természetesen a berlini Collegiumot is. Így a nagy hatású magyar író, Móricz Zsigmondot „mélyen elcsüggesztette” az, amit Berlinben látott. „Ott voltam és álmélkodva néztem a főúri palotát – írta –, a csupa márvány

Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, műfordító és irodalomtörténész, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1945–1947), a Collegium Hungaricum egykori ösztöndíjasa és a berlini Magyar Intézet lektora (1929–1936), az 1970-es évek elején (Magyar Nemzeti Múzeum)

*Hóman Bálint (1885–1951),
a kiváló mediavista, magyar
vallás- és közoktatásügyi miniszter
(1932–1938 és 1939–1942),
a „magyar–német sorközösség”
meggyőződéses hirdetője
(Magyar Nemzeti Múzeum)*

és csupa arany épületet, amelyben harminc vagy talán negyven szegény diák van elhelyezve”, akik „kénytelenek a ragyogó termekben a templom egerei módjára élni.” Móricz egy „berlini magyarral” mondhatja ki: „Ez a Collegium Hungaricum teljesen eltévesztett dolog. Először is nemzetközi relációban igen hamis színben tünteti fel a magyarság erőviszonyát. Sem a franciáknak, sem az angoloknak, sem Amerikának ilyen fényes egyetemi képviselője nincs, úgyhogy egészen ferde dolog, mikor a szétdarabolt s megcsonkított és elszegényített Magyarországról beszélünk a berliniek vagy idegenek előtt. De a nagyobb baj az, hogy nem érhetünk el vele semmi célt. Ha az állam – mondja – fiúkat akar nevelni a jövőre, adjon nekik háromszáz márkát, vagy ha bőkezű akar lenni, négyszáz márkát havonta s küldje ki, hogy éljenek a maguk lábán... Ha az épület vásárlási, renoválási s fenntartási költségeit tőkésítjük, minden diák ezer márkába kerül havonta.” Domanovszky Sándor az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójaként cáfolta Móricz Zsigmond állításait. Kijelentette: „az állam alkalmi vételként” szerezte meg az épületet. Az ösztöndíjasok tanulmányi kiadásait a Collegium téríti, „nekik ingyen színházi és hangversenyjegyeket is szerez ... Gazdag ország nem szorul úgy rá az ösztöndíjakra, mint a megnyomított Magyarország, ... ezek az országok másfelé orientálódnak ösztöndíjasaikkal.” Egyben adatokkal bizonyította, mennyire téves az az állítás, hogy egy-egy ösztöndíjas havonta 1000 márkába kerülne.

A kiváló történész, Deér József ugyanekkor a Magyar Szemlében szólt kritikusan a Collegium Hungaricumokról, s a kollégiumi ösztöndíjakkal szemben a kézi ösztöndíjakat vette védelmébe. Javasolta azt is, hogy a berlini és a római Collegium épületeit adják el és cseréljék kisebbre. A berlini Collegium Hungaricum elleni támadásokat észlelve 1932 februárjában a Német Birodalom kormánya nevében a budapesti német követ, Schoen kérte a magyar külügyminisztert: ne szűkítsék tovább a Collegium Hungaricum

tevékenységét, hiszen a két ország közötti kulturális és tudományos kapcsolatokért ez az intézmény tesz a legtöbbet, ráadásul mind a porosz, mind pedig a birodalmi kormány komolyan segítette annak létrejöttét. Karafiáth kultuszminiszter válasza szerint a rendkívüli gazdasági „nehézségek ellenére sem foglalkozom a Collegium megszüntetésének gondolatával.” Farkas Gyula talán ezért mondta keserűen az egyik ösztöndíjasnak, Sándor Istvánnak 1935 nyarán: azok a kultúrpolitikusok, akik a külföldi magyar kollégiumok jelentőségével tisztában voltak, egymás után távoztak el az élők sorából. Klebelsberg Kunot, Gombocz Zoltánt, Bleyer Jakabot és Carl Heinrich Beckert említette név szerint. Egyedül Teleki Pált tartotta ez ügyben érzékenynek.

A gazdasági gondok elmúltával a harmincas évek végétől a háborús viszonyok miatti problémák jelentkeztek. Az 1941/42. évi működésről szóló beszámoló szerint: „Az állami ösztöndíjasok részben katonai szolgálatuk, részben a beutazási engedély megszerzésének nehézségei miatt az idén sem foglalhatták el teljes számban a tanév elején kollégiumi helyeiket... Az adminisztrációt nagy mértékben megnövelte a beutazási engedélyek kieszközölésével, illetőleg sürgetésével, az élelmiszerjegyek beszerzésével és szétosztásával, a fűtőanyag pontos elszámolásokat igénylő igénylésével és az év folyamán többször megváltoztatott adók és személyzeti szociális díjak kiszámításával és befizetésével járó munkálatok... Csak a legnagyobb utánjárással lehetett elérni a legszükségesebb vízcsap-, zuhany-, toilette-, lámpa-, elsötétítőfüggöny stb. javításokat. Az ösztöndíjasok tudományos helyeiken ismét vendégszerető fogadtatásban részesültek és munkájukat általában zavartalanul végezheték. Néhány esetben eredeti tudományos terveik végrehajtásától el kellett tekinteniük a szakprofesszorok hadbavonulása, vagy egyéb nehézségek miatt... Ösztöndíjasaink munkájáról a szakkörök és vezetőtanárok az idén is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak ... A Collegium a Német Munkafront kulturális közössége segítségével az

idén is biztosította tagjai számára a legjobb berlini színházak megismerésének lehetőségét és gondoskodott róla, hogy az ösztöndíjasok minden nevezetesebb berlini kulturális eseménynek tanúi lehessenek... A kizárólag vendéglői étkezésre utalt ösztöndíjasok egészségi állapota nem volt teljesen kielégítő. A tanév folyamán átlag 3–6 kilót fogytak és télen a rosszul táplált test csökkent ellenállása miatt gyakori volt az influenza.” Volt ösztöndíjasok emlékezései is hasonló gondokról, valamint a rendkívül gyakori óvóhelyen történő tartózkodásról panaszkodnak.

A Collegium ügyeibe többször is beavatkozó, Farkas Gyulát kritizáló magyar követ, Sztójay Döme 1943 nyarán ismét sürgette a szerinte korszerűtlen ösztöndíj-politika megváltoztatását: „A propagandamunka szempontjából azok az ösztöndíjasok váltak be a legjobban, akiknek a gyakorlati élettel közvetlen kapcsolataik voltak, akik megfelelően tudtak mozogni a társadalmi körökben és határozott, jó fellépésük volt... Főleg a jogász, közgazdász, mérnök, orvos és művész emberek bizonyultak a leghasználhatóbbaknak, viszont a teljesen csak elvont tudománynak élő... ún. «tudósok» a propaganda-kérdések iránt meglehetősen érzéketlenek voltak... Ma azonban, midőn a totális háború gondolatának jegyében élünk, s lehetőleg minden erőt és energiát a háborús célok érdekében kell bevetnünk, nem tartom célszerűnek, hogy olyan emberek nyerjenek külföldre drága pénzen kiküldetést, akik a teljesen elvont... kérdésekkel foglalkoznak. A magyar nemzeti célok érdekében beállított prop[aganda]munkát feltétlenül előnyben kell részesíteni mindenemű elvont tudomány ápolásával szemben.” Az Ösztöndíjtanács elnöke, Bakay Lajos azonban kemény válaszban utasította vissza Sztójay érvelését, és ragaszkodott addigi módszereikhez: „A propagandához azonban nem elég a jó kiállítás, a könnyű forgás a társadalomban és a gyakorlati élettel való kapcsolat: ahhoz mindenekelőtt kétségtelenül egyéni rátermettség kell és ezenkívül megfelelő tárgyi ismeret ... Nem is az elmélet emberei azok, akik

erre nem használhatók, hanem a szűkebb körben elmélyedt specialisták, akiknek ereje azonban éppen a specializálódásban van. Azonban az ő munkájukról sem mondhatunk le, még háború idejében sem, hiszen bizonyos új eredmények megismerésére és átültetésére reájuk is feltétlenül szükségünk van. Éppen ezért az ösztöndíjasok kiválasztásában az Ösztöndíjtanács részére előírt szabályokhoz és a gyakorlatban már jól bevált elveinkhez továbbra is ragaszkodnunk kell... Mindenütt vannak egyéni különbségek, ezért nem tehető a Tanácsnak szemrehányás és nem kívánható, hogy a Tanács most már szabályait és elveit

félretéve, kizárólag propagandaképzővé alakuljon át, ami nem is feladata.”

Végül is ez ügyben sem történ(hetet)t már változás. A Németország oldalán végigharcolt világháború végén, a berlini csatában elpusztult a Collegium Hungaricum is. Reméljük, hogy az intézményt létrehozó klebelsbergi és graggeri gondolat nem felejtődik el örökre, hanem hamarosan – modernizálva – újjáéled. A berlini Collegiumhoz hasonló, mennyiségében és minőségében is komoly tudományos teljesítményeket fölmutató „tudós kolostorra, csöndes kolostori kerttel” Magyarországnak ugyanis mindig szüksége lesz ...

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 7/b, 8/b.
- Gragger Róbert hagyatéka, a Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum iratai a berlini egyetem Magyar Szemináriumának őrzésében.
- Magyar Országos Levéltár K 27, K 83, K 636, K 639, K 726, XIX-I-1-e.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestára (Gragger Róbert, Klebelsberg Kuno és Magyary Zoltán levelezései).
- BARTA, János: Erinnerungen an Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 3, Berlin/Bp. 1988.
- Carl Heinrich BECKERS Konzept und Robert GRAGGERS Ausführungen zur Gründung des Ungarischen Instituts in Berlin. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 7, Berlin/Bp. 1994.
- BESSENYEI Ákos: Gragger Róbert, Bp. 1944.
- DEÉR József: A külföldi Collegiumok = Magyar Szemle, 1931. október.
- DÉCSY, Gyula: Julius von Farkas in der Deutschen Wehrmacht = Eurasian Studies Yearbook 65 (1993).
- DÉCSY, Gyula: Nachwort des Herausgebers: Dem 50. Band der Jahrbücher zum Geleit = Ural-Altäische Jahrbücher 50 (1978).
- DOMANOVSKY Sándor válasza Móricz Zsigmond vádjaira, a Nyugat 1931. április 16-i számának Disputa rovatában közzétett nyílt levelében.
- FUTAKY, István / VEENKER, Wolfgang (Hrsg.): Julius von Farkas zum 100. Geburtstag, Wiesbaden 1994.
- GLATZ Ferenc (vál., az előszót és a jegyzeteket írta): Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932), Bp. 1990.
- GRAGGER Róbert emlékezete, Bp. 1927.
- KERESZTURY Dezső: Emlékezéseim. Szülőföldeim, Bp. 1993.
- KORÁNYI András: Emléktöredékek, Bp. 1985.
- KÓSA László (szerk.): A magyarságtudomány kézikönyve, Bp. 1991.
- A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése, Bp. 1925. (A későbbiekben, az 1941/42. tanévet feldolgozó kötetig a következő címmel jelent meg e sorozat: A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az ... tanévben, Bp. ...)
- A magyar állam költségvetése az 1921/22–1944. számadási évre. Sommázat + Állami költségvetés az 1921/22–1944. évre. Részletezés, Bp. 1921–1943.
- MÓRICZ Zsigmond: A magyar lélek válsága és a nemzeti irodalom kötelessége = Nyugat, 1931. március 16.
- ÖHMANN, Emil: Julius von Farkas (27. 9. 1894–12. 7. 1958). = Ural-Altäische Jahrbücher, 31 (1959).
- SCHNEIDER Márta: A Berliini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum = Regio, 1992/4. sz.
- SCHNEIDER Márta: Magyar ösztöndíjasok külföldön. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.

A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged, 1991. augusztus 12–16. – elhangzott előadások, II.köt., Bp./Szeged 1993.

SINOR Dénes: Szubjektív emlékezések: a berlini Collegium Hungaricum és a párizsi Centre d'Etudes Hongroises a harmincas években. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged, 1991. augusztus 12–16. – elhangzott előadások, II. köt., Bp./Szeged 1993.

Cs. SZABÓ László: Hűlő árnyékban, Bp. 1991.
 SZEGEDY-MASZÁK Aladár: Az ember ősszel

visszanéz. Egy volt magyar diplomata emlékirataiból, I–II. köt. (vál., sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Csorba László), Bp. 1996.

TARNÓI, László: Versuch eines Porträts des Gelehrten und Wissenschaftsorganisations Robert Gragger. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie 3, Berlin/Bp. 1988.

UJVÁRY Gábor: Tudományszervezés–történetkutatás–forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Historia est magistra vitae? Tanul(t)unk a történelemből? Győr 1996.

Ungarische Jahrbücher 7 (1927).

